

nastao na početku XII st., tj. u vrijeme kada je nastala i Baščanska ploča. Zaključuje da su ulomci dio druge Baščanske ploče koja je bila suprotni, lijevi plutej crkvene ograde (septuma) i da se na njoj nastavlja tekst sa prve ploče.

V. Oštrić, »Hrvatski tipografi i tiskara 'Kurykta'« (177—187), prikazuje rad tiskare u Krku, koju je osnovao biskup A. Mahnič, jedan od vođa slovensko-hrvatskog klerikalizma, i koja je postojala od 1899. do 1920. Iako su bili učlanjeni u »Società dei tipografi del Litorale« sa sjedištem u Trstu, hrvatski tipografi u toj tiskari zadržali su veze s »Hrvatskim tipografskim društvom« u Zagrebu, te se i ovo bavilo njihovim problemima. Na temelju podataka iz »Hrvatskog tipografa« autor govori o odnosima poslodavca i tipografa u toj tiskari, napose o štrajkovima 1905, 1907. i 1909, o nastojanju tršćanske i zagrebačke organizacije da se ti odnosi srede i o bojkotu tiskare koji su te organizacije proglasile.

V. Dorčić piše »O turizmu u Baški« (189—199) od njegovih početaka 1910. do danas, a u rubrici »Povijest« objelodanjena je i maturalna radnja D. Žic pod naslovom: »Upoznajmo materijalnu kulturu drevnog primorskog grada Krka« (201—213), s opisom pojedinih građevinskih objekata koji su nastali u vremenskom rasponu od rimskog razdoblja do baroka.

Nikša Stančić

ISTORIJSKI RADOVI U ZBORNIKU MATICE SRPSKE ZA DRUŠTVENE NAUKE 31—54, N. Sad, 1962—1969.

Od tridesetog broja Zbornika Matice Srpske, koji je posljednji prikazan u Historijskom Zborniku (XVI, 1963), prošlo je osam godina, a za to vreme je izašao veliki broj članaka, rasprava i priloga koji ostavljaju utisak da je redakcija i nadalje najveći broj stranica otvorila onima koji su zanimljivi sa istorijske tačke gledišta a koje ćemo u našem prikazu, radi jasnoće i preglednosti, prikazati po epohama istorijskih zbivanja grupišući ih po određenoj hronologiji i bliskosti tematike o kojoj je reč. U tom smislu najpre ističemo da se na ranu istoriju odnosi mali broj radova, a to će reći da je orijentacija saradnika tokom ovog vremena bila pretežno usmerena ka problemima novije i najnovije istorije.

Na srednjevekovnu istoriju odnosi se članak Jaroslava Šidaka, *Heretički pokret i odjeci husitizma na slavenskom jugu* (31, 1962, 5—24) u kojem nas je pisac, ponešto bliže, upoznao sa odjecima husitizma kod jugoslovenskih naroda, pri čemu se posebno osvrnuo i na Bosnu gde je heretički pokret »crkve bosanske« uhvatio najdublji koren, a poglavitu je pažnju obratio pojavi husitizma u Sremu, gde se on mahom proširio u naseljima s leve strane Dunava, u kojima je živelo mađarsko katoličko stanovništvo. Na istu epohu se odnosi i članak Ljubomira Nedeljkovića, *O našem srednjevekovnom novcu sa natpisom »Karulus«* (40, 1965, 5—25), koji osvetljava jednu stranu srpsko-mađarskih odnosa u srednjem veku. U njemu je pisac dokazao da se pod tim imenom krije novac kralja Milutina iz vremena oko 1312, koji je kovan prilikom njegovog pokušaja da se domogne Srema, severoistočnog dela Bosne, Mačve, Beograda i Braničeva; ti su krajevi bili deo Dragutinove vazalne države koju je on od Mađara dobio u leno nakon ženidbe sa ugarskom princezom Katarinom.

Zbornik je objavio i dva priloga koji govore o periodu turske vladavine i to:

Dušana Bojanić-Lukač, *O prošlosti galipoljskih Srba* (48, 1967, 91—94), dokazuje da galipoljski Srbi predstavljaju izgnanike iz Srema, te u tom smislu donosi nekoliko podataka u vezi sa njihovim nasilnim preseljavanjem u Trakiju. Đurđica Petrović, *Prilog istoriji Bačke u XVI veku* (48, 1967, 95—105), daje osvrt

na podatke iz segedinskog deftera od 1578, u kojima je reč o gradskim naseljima, njihovoj socijalnoj strukturi i zanimanju stanovništva.

Iz istorije XVII veka ističemo članak Mite Kostića, *O isključivom pravu Srba na Leopoldovske privilegije od 1690-tih godina* (47, 1967, 95—100), za koji bismo rekli da je na poseban način zanimljiv. U njemu pisac dokazuje kako su jedino Srbi južne Ugarske uživali Leopoldove privilegije, a time argumentuje i opravdane motive jugoslovenske vlade kada je tražila od mađarske vlade da se dokumenti Ilirske dvorske komisije, Ilirske dvorske deputacije i Ilirske dvorske kancelarije prenesu u Jugoslaviju, što je ona dugo odbijala tvrdeći da ti arhivski dokumenti znače kulturnu baštinu i ostalih naroda Ugarske.

Nikola Petrović je objavio zanimljiv članak pod naslovom *Izgradnja kanala Dunav-Tisa u XVIII veku* (43, 1966, 5—34), pisan na osnovi građe iz peštanskih i bečkih arhiva. U njemu je pisac pokušao da osvetli proces koji je prethodio izgradnji ovog značajnog hidrotehničkog i saobraćajnog objekta južne Bačke. Reč je o projektu od dec. 1791, koji su braća Josif i Gavrilo Kiš podneli Leopoldu II, a koji je definitivno usvojen krajem 1792.

Radovi Slavka Gavrilovića su dobrim delom zastupljeni u Zborniku potvrđujući da je njihov autor temeljni poznavalac socijalno-ekonomske problematike Vojvodine i Slavonije. Na prvom mestu ističemo studiju *Irig u XVIII stoleću* (32—33, 1962, 19—61), u kojoj je prikazao značajne momente iz ekonomsko-socijalne, kulturne i crkvene istorije Iriga od Karlovačkog mira 1699. do kuge 1795, ističući da je on bio najznačajnije naselje Srema u XVIII veku. U drugoj studiji: *Daljsko vlastelinstvo karlovačke mitropolije u XVIII stoleću* (46, 1967, 21—63), Gavrilović je prikazao razvitak tog vlastelinstva u prvoj i drugoj polovini XVIII veka, potkrepivši svoja izlaganja obiljem statističkih podataka o stanovništvu, porezu, desetini itd. Posebnu pažnju obratio je na period arendarstva Pavla Nenadovića 1780-tih godina i klasne sukobe koji tada počinju i traju i sledećih decenija. Svoje izlaganje o istoriji ovog vlastelinstva nastavio je člankom: *Daljsko vlastelinstvo karlovačke mitropolije od kraja XVIII stoleća do revolucije 1848—1849* (47, 1967, 5—38), taj put od 1792, kada je period arendarstva na spahiluku prestao i kada je posed vraćen mitropolitu Stevanu Stratimiroviću. Autor se najduže zadržao na prikazivanju zemljišnih regulacija koje su bile obavezno praćene otporom seljaka, što su se borili za zemlju u vreme mitropolitâ Stratimirovića, Stankovića i Rajačića, ističući da je ta borba svoju kulminaciju dostigla u revoluciji 1848—49. U prilogu: *Banatski Urbar* (34, 1963, 75—91) autor je objavio u celini banatski urbar iz 1780, iz kog se može videti da je seljaštvo u Banatu imalo znatno drugačiji ekonomski položaj od seljaštva u Bačkoj i Sremu. Gavrilovićev prilog: *Nova akta o buni Pere Segedinca* (50, 1968, 75—91) donosi nova dokumenta koja bi pažljivom analizom upotpunila dosadašnja znanja o tom socijalnom pokretu. Pisac je objavio i: *Prilog istoriji Rusina u Bačkoj sredinom XVIII veka* (48, 1967, 106—113) u kojem je, na osnovu nove građe iz karlovačkih arhiva, dao svoja tumačenja o pritisku kojem su Rusini bili izloženi u Bačkoj da bi prihvatili uniju, a takođe je potpunije osvetlio godinu njihovog doseljavanja u Kucuru.

Kad smo već kod istorije kolonizacije, onda ćemo sa zadovoljstvom konstatovati da je u Zborniku objavljeno još nekoliko zanimljivih radova koji se na nju odnose. Ovom prilikom ćemo se nešto više zadržati na članku Jana Siráckog, *Slovaci u Jugoslaviji* (44, 1966, 5—22), koji prikazuje intenzivnu kolonizaciju Slovaka u Bačkoj, Banatu, Sremu i Slavoniji u XVIII veku. Još jedan članak ovog pisca odnosi se na Slovake u Jugoslaviji: *Mesto i značaj jugoslovenskih Slovaka u istoriji jugoslovensko-čehoslovačkih odnosa* (48, 1967, 40—52). Istini za volju, pisac ovde razmatra jugoslovensko-čehoslovačke veze uopšte, ali iznosi podatke i o odnosima u XVIII v. kada je i došlo do prvih kontakata između slovačkih kolonista i srpsko-hrvatskog življa.

O kolonizaciji Slovaka govori i Onufrij Timko u prilogu: *Naseljenici ruskog Krstura i Kucure* (50, 1968, 129—142). Autor je pokušao da »popuni prazninu« koju je Sirácky ostavio u pomenutom članku te ističe da današnji krstursko-kucurski Slovaci ne potiču iz istočne Slovačke, kako je Sirácky tvrdio. Na kolonizaciju se odnosi i prilog Lazara Čelapa: *Kolonizacija Nemaca u današnjoj Vojvodini 1790—1792* (32—33, 1692, 115—124).

Milenko S. Filipović, *Prilog proučavanju veza između Krašovana i Bosne* (42, 1965, 121—124) iznosi malobrojne, ali dragocene podatke koji se odnose na grupu stanovništva koja se naselila u dolini reke Karaša, u rumunskom delu Banata, a čiji je problem porekla ostao nerešen.

Za ovaj istorijski period interesantno je i nekoliko priloga koje je objavio Sreta Pecinjački; oni se mahom odnose na istoriju vojvođanskih naselja u XVIII i XIX veku. U prilogu: *Opovo do kraja XVIII i početka XIX veka* (39, 1964, 67—101), pisac govori o postanku i naseljavanju ovog banatskog sela, te donosi podatke o lokalnoj upravi, crkvi i zanimanju stanovništva. Slične podatke o banatskim naseljima autor iznosi i u sledećim prilogima: *Radojevo u XVIII veku* (40, 1965, 105—123); *Banatsko Novo selo u XVIII i početka XIX veka* (45, 1966, 110—150) i *Podaci o stanovništvu i naseljima Južnog Banata u XVIII i XIX veku* (38, 1964, 164—168). U tu grupu radova spada i njegov prilog: *Stari Banovci do kraja XVIII veka* (36, 1963, 66—88). Pecinjačkom pripada i prilog: *Podaci iz 1785 o naseljima i školama Srema i Šajkaške* (49, 1968, 131—143), a također i kraći prilog: *Srbijanske izbeglice u Belegišu 1788—1790* (36, 1963, 64—65). Vredni su pomena i njegovi prilozi o socijalno-ekonomskoj problematici Vojvodine. U jednom od njih: *Zemljišni odnosi u Baranji do sredine XIX veka* (34, 1963, 91—99) autor je konstatovao da su zemljišni posedi graničara, uprkos postojećim zakonima, počeli prelaziti u lično vlasništvo što je u Baranji imalo za posledicu veće klasno raslojavanje. Na kraju pominjemo još dva njegova priloga koji su od interesa i za istoriju i za etnografiju: *Nekadašnji Barandjanski ritovi* (37, 1964, 81—99) i *Crepajski ritovi pre izvedenih melioracija 1929—1935* (51, 1968, 105—138).

O ovom vremenu govori i članak Tanasija Ž. Ilića, *Zemunski brodograditelji »šuperi« krajem XVIII veka* (51, 1968, 36—58); on sadrži podatke koji se odnose na zemunske neizučene brodograditelje i njihovu ulogu u brodarstvu u XVIII veku, i dokazuje da oni nisu imali poseban esnaf kako je to Mita Kostić¹ mislio.

Osim ovih radova odnose se na vojvođansku istoriju XVIII v. i ovi prilozi: Boško Brzić, *Natpis o gradnji vodenice manastira Beočina iz 1711. g.* (38, 1964, 162—163), i Rajko L. Veselinović, *Beleška uz prilog »Natpis o gradnji vodenice manastira Beočina iz 1711«*. Od istog pisca pažnje je vredan i članak: *Srpska istoriografija u XVIII veku* (38, 1964, 5—23), koji prikazuje razvojni put srpske istoriografije ističući da je ona bila u vezi sa razvojem moderne istoriografije i da je služila za odbranu nacionalnih prava.

O prvim godinama XIX v. piše Slavko Gavrilović. Dva njegova rada govore o vezama između ustaničke Srbije i stanovništva južne Ugarske. U prilogu: *Novi podaci o Vičentiju Rakiću i njegovom boravku u Srbiji u vreme prvog ustanka* (53, 1969, 151—155) autor nas je, na osnovu nekoliko novih dokumenata iz Rakićeve prepiske sa sinom Kostom, upoznao sa boravkom ovoga pisca u Srbiji od 1811. do 1813, za koji su austrijske vlasti bile živo zainteresovane, sumnjajući da je on pripadao antiaustrijskoj struji. U drugom svom prilogu: *Jovan Fogaraši, zvonolivac i topolivac iz doba Prvog srpskog ustanka* (49, 1968, 143—155), Gavrilović je dao celovit prikaz Fogarašijeve ličnosti i na osnovu nove građe konačno utvrdio da je on

¹ Bliže o tome M. Kostić, O dunavsko-savskoj trgovini, lađama, lađarima i lađarskim cehovima u XVIII i XIX veku do pojave železnica, Istorijski časopis IX—X, str. 28.

slavni Karađorđev topolivac, a ne Jovan Bota, kako to misli M. Kolarić.² Njegov prilog: *Građa za istoriju trgovine Bosne i Srbije sa Austrijom 1788—1849* (44, 1966, 91—119) donosi obilnu građu iz dnevnika carinarnice u Rači koja se čuva u vukovarskom muzeju.

Zbornik je objavio i nekoliko zanimljivih radova u kojima je reč o socijalno-ekonomskoj problematici jugoslovenskih krajeva koji su bili u sklopu Habsburške monarhije. Pažnje je vredan prilog Gašpara Ulm e r a, *Pokret slovačkih kmetova u Bajši 1816. godine* (54, 1969, 139—153), koji prikazuje okrutnu eksploataciju feudalnih gospodara nad kmetovima Bajše i česte nemire koji su se 1816. pretvorili u seljačku bunu.

Ilija Džinić, *Borba kmetova i plemića oko opštinskog pašnjaka u Čonoplji od 1820—1848* (47, 1967, 101—110), najduže se zadržao na prikazivanju teškog života stanovništva na komorskom dobru Čonoplja, a zatim je prikazao česte sukobe između kmetova i plemića »nemeša« iz susjednog Nemeš Miletića (današnjeg Srpskog Miletića), utvrdivši da su uzroci sukobima bili plemićki nasrtaji na čonopljski atar.

Koristan je i rad dr Vidosave Nikolić, *Prilog proučavanju kolonizacije iz Češke i Moravske na području varaždinskog generalata i Slavonije 1824—1830* (46, 1967, 119—136), u kojem nas autor upoznaje sa uzrocima koji su doveli do značajnih migracionih kretanja češko-moravskog stanovništva, kada se jedan njegov deo naselio i u naše krajeve. U radu su izneti podaci o doseljenicima, prema mestima i oblastima, o brojnom stanju koloniziranih porodica, socijalnoj, demografskoj strukturi i imovinskim odnosima.

Katarina Ulmer, *Mlinarstvo u Subotici do nagodbe 1867* (51, 1968, 83—104) iznela je niz zanimljivih podataka o mlinovima, mlinarima i njihovoj borbi za cehovski status od 1743. godine, kada je Subotica dobila status kameralnog grada, do nagodbe 1867. Ona je ocrtala odnose između vojvođanskih i budimpeštanskih mlinova, a na kraju je objavila i pravila »Prvog subotičkog paromlinarskog deoničarskog društva.«

Kada je reč o istoriji jugoslovenskih naroda XIX veka, onda ne možemo mi-moići radove koji se tiču revolucionarne 1848/49 godine. Na prvo mesto stavljamo članak Lazara Rakića, *Veliki Bečkerek (Zrenjanin) revolucionarne 1848—1849 godine* (39, 1964, 5—34), koji je dao dobar pregled revolucionarnih previranja u današnjem Zrenjaninu. Ona su i ovde najpre imala socijalni karakter, da bi po sukobu Srba i Mađara u prvi plan iskrsli nacionalni momenti. Pisac prikazuje kako je u vreme sukoba grad podneo znatne žrtve i kako je vlast prelazila iz ruke u ruku, da bi, posle svega, nade stanovništva ostale neispunjene. U prilogu *Nadalj revolucionarne 1848—1849* (41, 1965, 85—93) isti pisac daje koristan fragment za proučavanje revolucije u Bačkoj, prikazujući pokret u Nadalju i Šajkaškoj, u kojima je istaknutu ulogu imao Svetozar Miletić. Na revolucionarne četrdesetosmaške događaje odnose se i radovi: Mihovil Tomandl, *Prilog istoriji okružnog narodnog odbora u Pančevu 1848—1849* (40, 1965, 134—148), i Aleksandar Forišković, *Izveštaj delegacije Srba iz Južne Ugarske sa Sveslavenskog kongresa u Pragu 1848* (51, 1968, 79—82).

Istorijska zbivanja druge polovine XIX veka zastupana su u Zborniku većim brojem raznovrsnih priloga.

Vasilije Krestić, *Političke prilike u Sremu uoči sklapanja Hrvatsko-Ugarske nagodbe 1868* (50, 1968, 9—24), prikazao je raspoloženje sremskog stanovništva prema unionističkoj politici Levina Raucha, ukazavši na njihov jedinstven, ali istovremeno, zbog raznoraznih okolnosti, uzaludan otpor prema politici dualizma. Krestićev prilog: *Pisma zbog kojih je Ljuben Karavelov bio zatvoren posle ubistva kneza Mihajla Obrenovića* (42, 1965, 63—75) sadrži zanimljivu dokumentaciju iz Državnog

² Bliže o tome M. Kolarić, *Ko je bio prvi Karađorđev topolivac*, Zbornik Matice Srpske za društvene nauke 7, 1954, 177—179.

arhiva u Budimpešti sa novim podacima o Karavelovu i ličnostima sa kojima je dolazio u kontakt, a koju su ugarske vlasti koristile kao osnovu za istragu protiv njega.

Branislav Vranešević, *Putnička potporna blagajna novosadskih tipografa — prva strukovna organizacija novosadskih radnika* (52, 1969, 137—142), ukazao je na težak položaj novosadskih grafičkih radnika posle nagodbe, što je dovelo do stvaranja njihove organizacije, koja je uticala na buđenje klasne svesti i kod drugih radnika.

Na istoriju banatskih i ugarskih Rumuna odnose se dva priloga: Svetolik Subotić, *Crkveni spor između belocrkvanskih Srba i Rumuna u XIX veku* (36, 1963, 88—103) objašnjava zašto su se ovi belocrkvanski stanovnici morali sukobljavati po pitanju crkve i kako su se zvanične vlasti držale prilikom tog sukoba koji je okončan tek 1869, kada je došlo do crkvenog razgraničenja. Arpad Lebl, *Vasil Goldiš i nacionalno pitanje erdeljsko-banatskih Rumuna 1885—1918* (53, 1969, 111—126), izneo je nekoliko zanimljivih detalja iz života, rada i shvatanja jednog od najznačajnijih rumunskih političara i nacionalnih radnika u bivšoj Ugarskoj.

Vladimir Stojančević, *Politika Srbije prema Albaniji u XIX veku* (49, 1968, 5—25), daje osvrt na srpsko-arbanaške veze u periodu od 1844. do 1875, sa težištem na pokušajima oko saradnje i oslonca jednog dela Arbanasa na Srbiju, koja je u XIX veku postala glavni nosilac antiturskog raspoloženja na Balkanu.

V. G. Karasjov, *O saradnji srpskog demokrate Živojina Žujevića u listu Golos* (51, 1968, 60—78), ukazao je na sadržaj članaka koje je ovaj političar objavio u ruskom demokratskom listu »Golos« 1864. i koji ponešto govore o njegovim shvatanjima i borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje slovenskih naroda. Isti pisac još jednom govori o tom srpskom demokradi u prilogu: *Živojin Žujević i Vladimir Jovanović* (43, 1966, 113—125).

Kalman Čehak *Borba vršačkog radništva za formiranje i delatnost opšte obrazovnog društva (1871—1875)* (41, 1965, 5—34), daje osvrt na ekonomsko-socijalnu problematiku Vršca u 70-tim godinama prošlog veka i prikazuje delatnost radničkog društva, koje je osnovano pod uticajem Prve internacionale, a koje je okupljalo radnike različitih nacionalnosti.

U nekoliko radova razmatra se istorija liberalnog i socijalističkog pokreta.

Vitimir R. Vuletić, »Sloboda« *Vladimira Jovanovića* (31, 1962, 137—154), ističe značajnu ulogu i uticaj Vladimira Jovanovića i njegovog lista na formiranje stavova i pogleda omladine u 60-tim godinama XIX veka. U članku: *Svetozar Marković u Rusiji i Švajcarskoj* (38, 1964, 29—50), Vuletić je prikazao boravak Svetozara Markovića u Rusiji, od avg. 1866. do marta 1869, koji je bio značajan moment u formiranju njegove ličnosti. Pisac je ukazao i na razloge zbog kojih je on napustio ovu zemlju i prešao u Zürich, gde se susreo sa izbeglim ruskim revolucionarima. Iz Švajcarske se Marković vratio u domovinu 1870, gde je nastavio svoju plodnu delatnost. O tome piše Čedomir Popov, *Jedna strana diplomatska intervencija protiv Markovićeve »Radenika«* (39, 1964, 101—107), pokazujući da je pionirska uloga ovoga Markovićeve lista u širenju socijalističkih ideja naišla na protest francuskog konzularnog predstavištva u Beogradu. Taj protest kod kneževе vlade pisac objašnjava kao odgovor reakcije na Parisku komunu, koju je Marković odlučno branio. O njemu isti pisac govori i u prilogu: *Svetozar Marković o emancipaciji žena* (32—33, 1962, 124—136), u kojem je ukazao na njegovu studioznu analizu ženskog pitanja dodajući da se ne slaže sa Skerlićevom ocenom prema kojoj je Marković »celog svog života ostao u emancipatorskim idejama« svojih prethodnika nego misli da je on u pojedinim slučajevima čak i prevazišao te ideje kada se radilo o tumačenju ženskog pitanja.

O sličnoj temi raspravlja i Lazar Rakić, *Jaša Tomić o emancipaciji žena* (46, 1967, 137—148), utvrdivši da Tomić nije u pogledu shvatanja ženskog pitanja dao

ništa novog, ali da je doprineo da ono ne prestane biti stalno aktuelnim. Rakićev *Prilog pitanju prelaza Jaše Tomića od socijalizma ka radikalizmu* (38, 1964, 77—99) prikazuje okolnosti pod kojima je ovaj »vršački socijalista« prišao radikalima.

Nekoliko radova, objavljenih na stranicama Zbornika interesantno je sa kulturno-istorijske tačke gledišta. Božidar K o v a č e v i ć, *Osnivanje somborske Državne gimnazije* (41, 1965, 5—36), iznosi niz podataka koji pokazuju kako je 1872. osnovana u Somboru gimnazija koja je služila mahom bezobzirnoj mađarizaciji.

Andrija Radenić, *Nekoliko novih podataka o srpskoj štampi iz Kuenovog perioda* (31, 1962, 154—158), dokazuje da su Srbi bili često u opoziciji prema Kuenovom režimu potkrepljujući to primerima iz srpske štampe, što odstupa od dosadašnjih tumačenja, po kojima su oni bili njegov najlojalniji elemenat. Na istoriju štampe odnosi se i prilog Milivoja J o v a n o v i ć a, *O prvim novinama štampanim u Vršcu na srpskom jeziku, ćirilicom* (34, 1963, 126—128), u kojem je notirao nekoliko podataka o »Vršačkoj kuli«, prvom srpskom listu u Vršcu pokrenutom 1867.

Posebnu pažnju zaslužuje polemika rasprava Nikole Petrovića, *Naučna istoriografija ili tendenciozna publicistika?* (31, 1962, 25—90), pisana kao odgovor na prikaz³ njegove knjige o Svetozaru Miletiću.⁴ Pisac se kritički osvrnuo na tezu Nikole i Koste Milutinovića da »politička aktivnost Mihajila Polita prevazilazi, po značaju, opsegu i trajanju ulogu koju je Svetozar Miletić odigrao u istoriji srpskog, i ostalih jugoslovenskih naroda u drugoj polovini XIX veka«. Petrović smatra da su to tendenciozni i iskonstruisani stavovi koji nemaju ničeg zajedničkog sa objektivnim naučnim istraživanjem.

Prilog Šandora M e s a r o š a, *Agrarni odnosi i pobune bezemljaša u Sonti 1848—1914* (52, 1969, 119—136), prikazuje kako je došlo do uspostavljanja veze između bezemljaša Sonte i Socijaldemokratske partije Ugarske i kako je došlo do formiranja njihovog Astalskog društva i pobune protiv županijskih vlasti 1904.

Dva rada se odnose na završetak Prvog svetskog rata. Prvi je članak Nikole Petrovića, *Velika Oktobarska socijalistička revolucija i stvaranje Jugoslovenske države* (46, 1967, 5—20), a drugi prilog Bogdana K r i z m a n a, »Beogradsko primirje« od 13 novembra 1918 (47, 1967, 111—134). U svom članku, Petrović je pokazao da prva socijalistička revolucija nije samo podsticajno uticala na borbu jugoslovenskih naroda nego da ju je pomogla i tim što je u svetu stvorila takav odnos »između snaga reakcije i progresa« koji je borbu protiv narodnih porobljivača učinio lakšom. Krizman se, pak, u svom prilogu, zadržao na pregovorima između srpske i novostvorene mađarske vlade koji su konačno doveli do primirja 13. X 1918.

O tadašnjim prilikama u Jugoslaviji govori i Ljubomirka Judin, *O radu narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju 1918—1919* (51, 1968, 5—35), ističući da se razvitak nove vlasti na području Vojvodine kretao kroz nekoliko faza sve dok nije došlo do njenog podčinjavanja centralnoj vlasti u Beogradu.

Od radova u kojima se razmatra istorijska problematika Jugoslavije između dva rata najpre ističemo članak Vuka V i n a v e r a, *O spoljnopolitičkoj orijentaciji Jugoslavije 1920—1925* (44, 1966, 23—59). Pisac je konstatovao da se Jugoslavija tada u svojoj spoljnoj politici potpuno vezala za Francusku, ali je zaključio da je bilo i razloga za njen protivstav prema ovoj državi, od kojih pominje obavezu Francuske da prema Italiji ispunji odredbe u smislu Londonskog ugovora kao i njenu nedovoljnu podršku, bar koliko je to Beograd očekivao, Jugoslaviji u njenim odnosima prema susedima. U drugom članku: *Spoljnopolitička pozadina uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1940. godine* (45, 1966, 5—60), Vinaver je izneo niz

³ Nikola Petrović, Nove kontraverze o Svetozaru Miletiću i Mihajilu Politu-Desančiću, Zbornik za društvene nauke Matice Srpske 27, 1960, 157—178.

⁴ N. Petrović, Svetozar Miletić, Biblioteka Portreti, Nolit, Beograd 1958.

činjenica zbog kojih je reakcionarna vlada Jugoslavije morala konačno uspostaviti diplomatske veze sa SSSR-om.

Zbornik je osobito bogat radovima koji se tiču istorije radničkog pokreta i KPJ-e. Hronološki dolazi na prvo mesto članak Danila Kecića, *Buržoazija prema boljševičkom pokretu u Vojvodini u prvoj polovini 1919. i generalni štrajk socijalističke solidarnosti* (48, 1967, 5—39). On ilustruje internacionalizam vojvođanskih radnika koji su jula 1919. priredili opšti štrajk i tako sprečili Kraljevstvo SHS da učestvuje u ofanzivi intervencionista protiv Mađarske Sovjetske Republike. U sledećem članku: *Oktobarska revolucija i agrarno-seljački pokret u Vojvodini tokom 1918 i početkom 1919 godine* (52, 1969, 9—56), Kecić je prikazao kako je klasna borba agrarnog proletarijata imala u mnogo čemu za uzor program boljševika, ali koja je zbog niza okolnosti ostala samo stihijni pokret. Kecić je objavio i članak: *Sindikalni pokret grafičkih radnika Vojvodine 1919—1931* (52, 1969, 9—56), u kojem je prikazao organizacije grafičkih radnika, njihove ekonomske i političke akcije, ističući da su na njih pretežno uticali socijaldemokrati, a ne komunisti. U prilogu: *Borba o radnički dom u Novom Sadu 1920 godine* (39, 1964, 35—65), isti pisac je prikazao teške prilike u kojima su delovale radničke organizacije Novog Sada i KPJ-e, vodeći uprkos tome klasnu borbu sa radikalima koja se najbolje manifestovala u borbi o Radnički dom 1920. Na radnički pokret Vojvodine odnosi se i njegov članak: *Štrajkovi radnika u Kikindi i okolini 1936 godine* (31, 1962, 91—136). U njemu je pisac ilustrovao brojne organizovane akcije radništva u Kikindi koje su bile pod rukovodstvom komunista, a koje su se, iste godine, pretvorile u jedan od najvećih štrajkova u zemlji.⁵ Na temu radničkog pokreta Kecić je objavio i sledeće priloge: *Komunisti Kikinde pred sudom* (44, 1966, 120—156); *O Prvom maju u Vojvodini 1918—1921* (38, 1964, 99—118); *Materijalni položaj radništva Starog Bečeja i okoline 1936 godine* (37, 1964, 50—77) i *Nekoliko podataka o režimu i delatnosti komunista u Lepoglavi* (40, 1965, 148—158).

Osim Kecića istoriju radničkog pokreta razmatra i Đerđ Gal. U članku *Primena taktike Antifašističkog jedinstvenog fronta u vojvođanskim štrajkačkim akcijama 1935. godine* (36, 1963, 5—48) on je pokušao da ukaže na pogrešnu politiku rukovodstva KPJ, koje se nije oslanjalo na reformističke sindikate, iako su oni posle šestojanuarske diktature jedini mogli legalno da deluju. Još dva rada ovog istoričara govore o istoriji radničkog pokreta: *Sindikat fabrikarata šrafova u Jugoslaviji* (40, 1965, 26—72) i *Karteli eksera, žičane robe, lanaca, bodljikave žice i klinaca u bivšoj Jugoslaviji* (43, 1966, 35—61).

Ovoj tematskoj celini pripadaju i prilozi Đorđa Milanovića: *Neki podaci o radu organizacionog sekretara SKOJ-a tokom prve polovine 1930. g.* (38, 1964, 118—121) i *Komunist, ilegalni komunistički list za Vojvodinu iz 1930. g.* (46, 1967, 148—167).

U toj grupi radova ističe se i prilog Milenka Palića, *Pregled administrativno-teritorijalnih promena u Vojvodini 1918—1941* (38, 1964, 125—162).

Znatna pažnja posvećena je u Zborniku i istoriji NOB-e. Petar Vukelić, *Okupaciona vlast i sistem nacionalne diskriminacije u Sremu za vreme »Nezavisne države Hrvatske«* (35, 1963, 105—138), razmatra veoma složen položaj Srema u okviru ove satelitske države čije su vlasti gajile totalnu mržnju prema srpskom delu stanovništva, podvrgavajući ga najstrašnijem teroru.

Arpad Lebl, *Agrarna praksa sremskih Narodnih odbora 1941—1944* (34, 1963, 5—41), dao je osvrt na ekonomsku bazu narodnooslobodilačkog pokreta u Sremu, kao i na mere i koncepcije njegovog rukovodstva u pogledu agrarne politike.

⁵ Povodom ovog Kecićevog rada došlo je do oštre polemike između Đerđa Gala, Prilog pitanju štrajkova industrijskih i poljoprivrednih radnika 1936. godine, Zbornik MS za društvene nauke 41, 1965, 103—122, i D. Kecića, Kritika kritike Đerđa Gala, Zbornik MS 41, 1965, 123—152.

Čedomir Popov, *Borba narodnooslobodilačkih snaga za poljoprivrednu proizvodnju u toku 1944. godine* (43, 1966, 62—108), objašnjava novu agrarnu politiku NOP-a 1944, kada se ostupilo od prakse da se žito uništava i nastojalo da se ono sačuva za prve posleratne dane.

Novak Petrović, *Borba za vlast i teritoriju u Sremu u jesen 1943* (42, 1965, 94—120), prikazuje neuspele pokušaje okupatora da akcijom »generalnog čišćenja« povrati izgubljene teritorije. U prilogu: *Borba za žetvu u Sremu 1943. godine* (37, 1964, 134—156) Petrović se osvrnuo na čuvene »sremske vatre«, koje su bile značajan vid otpora sremskog stanovništva prema okupatoru.

Prilog Živka Pucarevića, *Kulturno-prosvetni rad u Sremu u toku 1941—45. godine* (37, 1964, 116—136), pokazuje da je ova delatnost imala veliko političko značenje, a prati je od prvih diletantskih društava do osnivanja partizanskih škola.

Jovanka Petrović, *Akcija Viktora Tomića* (35, 1965, 139—164), osvetljava političku pozadinu te akcije u Sremu 1942. i donosi podatke o zločinima ustaša nad srpskim stanovništvom.

Josip Mirnić, *Sistem fašističke okupacije u Bačkoj i Baranji* (35, 1965, 5—62), prikazao je položaj ovih oblasti u sklopu mađarskog okupacionog sistema, u kojem je srpski živalj bio na udaru mađarizatorsko-denacionalizatorske politike.

Zvonimir Golubović, *Racija januara 1942. u Južnoj Bačkoj* (35, 1963, 165—192), konstatuje da racija nije došla slučajno i iznenadno, nego da je bila plod dobro smišljenih akcija od strane najistaknutijih članova vojnih i političkih krugova Horthyjeve Mađarske. O toj raciji govori i Šandor Mesaroš, *Odjek racije u mađarskom političkom životu za vreme rata* (42, 1968, 76—93) ističući da su mađarske vlasti tek od kapitulacije Italije pokrenule postupak protiv vinovnika januarskih zločina, ali nikad dosledno, uprkos stalnim nastojanjima mađarskog demokrate Bajči Žilinskog.

Dva rada posvećena su istoriji Banata iz vremena NOB-e: Šandor Veg, *Sistem nemačke okupacione vlasti u Banatu* (35, 1963, 63—164), prikazao je osnovu na kojoj je počivala okupaciona vlast u Banatu i promene koje je on doživeo u administrativno-teritorijalnom pogledu.

Božidar Ivković, *Zatvori, koncentracioni i radni logori u Banatu 1941—1944 (primena fašističkih metoda genocida)* (39, 1964, 110—134), prikazao je zatvore i logore po banatskim naseljima u kojima su stradali banatski rodoljubi.

Na temu NOB-e odnosi se i prilog Nikole Božića i Ratka Mitrovića, *Vojvodina i Beograd sa okolinom u planovima Trećeg rajha* (48, 1967, 116—125). Autori su izneli niz činjenica dokazujući da je Vojvodina sa Beogradom i okolinom trebala da uđe u okvir države Podunavskih Nemaca i smatraju da je takva politika značila oživotvorenje ideja koje je svojevremeno zastupao princ Eugen Savojski.

Najzad, na istoriju NOB-e odnosi se i članak Danila Kecića, *Iz života i rada Zarka Zrenjanina-uče* (34, 1963, 42—62).

Prvi dani posleratne Vojvodine obeleženi su velikim naporima narodne vlasti da organizuje poljoprivrednu proizvodnju i obnovi zemlju. Tom prilikom Vojvodani, i pod cenu najvećih odricanja, pružaju dragocenu pomoć ratom postradalim i pasivnim krajevima širom Jugoslavije. O tim značajnim trenucima u istoriji ove pokrajine piše Jelena Popov, *Poljoprivredna kampanja u Vojvodini u prvoj polovini 1945* (47, 1967, 39—71) i *Prilog proučavanju pomoći Vojvodine ratom opustošenim krajevima Jugoslavije* (48, 1967, 53—67).

Za posleratnu Vojvodinu karakteristična je i veoma živa kolonizacija, jer je u njoj došlo do znatnog pomeranja stanovništva. Na mesto nemačkog življa doselili su se stanovnici iz raznih krajeva Jugoslavije i to mahom iz seoske sredine. O tome kako su se oni prilagođavali privrednom i javnom životu u novoj sredini piše Vinko J. Jeržabek, *Kolonizacija i procesi društvenog prilagođavanja kolonista u Vršcu*

1945—1963 (45, 1966, 151—161). O posleratnim kolonistima govori i Sava Živkov, *Oblici adaptacije i integracije kolonista u Vojvodini (primer sela Radičević)* (52, 1969, 88—118).

Zaslužuju pomen i etnografsko-istorijski prilozi Milenka S. Filipovića. U jednom od njih: *O imenu Bunjevci* (40, 1965, 158—166) zastupa mišljenje da ono potiče od vlaškog ličnog imena Bun ili Bunj, kako je to već tvrdio i Petar Skok, ali se ne slaže sa načinom na koji je on dokazivao svoje mišljenje. Naime, Skok tvrdi da ime potiče od značajnog vođe Vlaha iz doba njihove seobe iz Dalmacije u Liku i Podunavlje, a Filipović dokazuje da je ono nastalo još u vreme dok su se oni stvarali kao etnička celina u Dalmaciji. U istom broju Zbornika on govori i o *Bunjevcima u Bosni* i ističe da se njihovo područje proteže i izvan Dalmacije, odnosno da zahvata i izvesna sela u oblasti severoistočnog podnožja Dinare. U prilogu *O imenu »šokac«* — *»šokci«* (47, 1967, 135—151) Filipović se najpre kritički osvrnuo na dosadašnja mišljenja o tom pitanju, a zatim je naglasio da ova reč nije »mađarsko-srpskog« porekla i da problem oko nje i dalje ostaje nerešen. Ujedno je dodao da je ime Šokac vezano za jugoslovenske katolike koji su nekad živeli pod Turcima i to samo na teritoriji bosanskog i budimskog elajeta.

Završavajući ovaj informativni pregled moramo da konstatujemo da je Zbornik Matice Srpske i u razdoblju 1962—65 veliku pažnju poklanjao radovima iz oblasti istorije i da je uspeo da okupi dosta saradnika ne samo iz Novog Sada nego i iz drugih centara u zemlji i u inostranstvu. Sve to upućuje na zaključak da je posebni Zbornik Matice srpske za istoriju koji je 1969 pokrenut našao dobro pripremljeno tlo.

Mirko Mitrović

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb